

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ: СПЕЦИФІКА СТАНОВЛЕННЯ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

DEVELOPMENT OF THE THEORY OF ECONOMIC SECURITY OF THE STATE IN UKRAINE: SPECIFICS OF INSTITUTIONALISATION AND METHODOLOGICAL DIFFERENCES

УДК 336.1

<https://doi.org/10.32843/bses.66-1>

Молдован О.О.¹

к.е.н., докторант відділу економічної стратегії центру економічних і соціальних досліджень Національний інститут стратегічних досліджень; президент Центру політичних та економічних ініціатив «Європейська стратегія» (Київ, Україна)

Moldowan Aleksy

Center for Economic and Social Research National Institute for Strategic Studies; Centre for Political and Economic Initiatives «European Strategy» (Ukraine, Kyiv)

У статті висвітлюється питання специфіки розвитку теорії економічної безпеки держави в Україні. Автор представив власний підхід до систематизації й упорядкування значної кількості концепцій вітчизняних науковців, що виникли та розвиваються в рамках екосистеїт. Засвідчено, що висока швидкість еволюції цієї дисципліни в Україні, у тому числі постійні зміни, перегляд, уточнення та доповнення отриманих наукових знань, є її важливою іманентною рисою, що дає змогу швидко реагувати на зміни середовища, в якому функціонує Українська держава. Обґрунтовано тезу про те, що Україна в процесі становлення та розвитку рухається власним шляхом. У зв'язку із цим вітчизняна наукова спільнота володіє унікальним досвідом, тому методологічні напрацювання українських фахівців у певних аспектах теорії економічної безпеки випереджають здобутки наукових шкіл в інших країнах.

Ключові слова: економічна безпека держави, екосистеїт, загрози економічній безпеці.

В статье освещается вопрос специфики развития теории экономической без-

опасности государства в Украине. Автор представил собственный подход к систематизации и упорядочению значительного количества концепций отечественных ученых, которые возникли и развиваются в рамках экосистеїт. Показано, что высокая динамика эволюции данной дисциплины в Украине, в том числе постоянные изменения, уточнения и дополнения полученных научных знаний, является ее важной имманентной чертой, что дает возможность быстро реагировать на изменения среды, в которой функционирует Украинское государство. Обосновывается тезис о том, что Украина как государство в процессе становления и развития движется по индивидуальному пути развития. В связи с этим отечественное научное сообщество обладает уникальным опытом, поэтому методологические наработки украинских специалистов в определенных аспектах теории экономической безопасности опережают наработки научных школ в других странах.

Ключевые слова: экономическая безопасность государства, экосистеїт, угрозы экономической безопасности.

The article focuses on specifics of the development of the theory of economic security of the state in Ukraine. Firstly, the ecosestate as a discipline in Ukraine is characterized by a high level of fragmentation and disintegration. Indeed, a lot of scientific schools have emerged and are actively developing in the country, each of which has a well-developed methodological base of research and its own system of scientific principles and values. On the one hand, this is its significant advantage, because the scientific knowledge has been upgraded all the time that increases their practical value. On the other hand, existing a lot of absolutely different concepts results in methodological chaos in this discipline. The author presented his own approach to the systematization a large number of Ukrainian scientists' concepts in order to sort various scientific schools out. This approach is based on the principle of historicism, according to which each concept is valid in the relevant historical period of Ukraine, which is characterized by particular conditions and circumstances. Three periods were identified and every period has been studied scrupulously to find out main factors that cause very specific trends in economic security of the state in Ukraine. Secondly, ecosestate is characterized by a high pace of evolution in Ukraine. The author explains, that is a very important sign of its validity. Ukrainian scientific community of ecosestate has to deal with rapid dynamic of transformation of Ukrainian state, as well as conditions in which it operates. It naturally requires constant verification of scientific knowledge in terms of their compliance with new realities. Thirdly, unlike most countries, where ecosestate is actively developing, Ukraine has its own specific context – a hybrid conflict with another subject of international relations, which continues to be aggressive towards the state. This naturally transforms not only Ukrainian reality, but also Ukrainian scientific community. Based on the considerations outlined in the article the author states, that domestic scientific community has a unique experience, so the methodological achievements of Ukrainian experts in certain aspects more advanced than ones of scientific schools in other countries.

Key words: economic security of the state, ecosestate, threats to economic security.

Постановка проблеми. Теорія економічної безпеки держави в Україні є відносно молодого науковою дисципліною, котра попри значні напрацювання все ще перебуває на етапі кристалізації власної теоретико-методологічної основи. Своєрідною рисою цього напрямку досліджень є досить висока динаміка еволюції наукових поглядів. Частина фахівців вважає це істотним недоліком, що

ставить під сумнів науковість зазначеної дисципліни. На їхню думку, це створює певну проблему, пов'язану зі швидкою девальвацією практичної цінності наукових знань, отриманих у цьому напрямі.

Із нашої точки зору, висока динаміка розвитку в Україні теорії економічної безпеки держави зумовлена необхідністю швидко реагувати на зміни об'єктивної реальності, в якій функціонує держава

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3776-6291>

як ключовий об'єкт дослідження екосистейт, що, навпаки, є її позитивною властивістю. У такому контексті зміна парадигм, уточнення категоріально-понятійного апарату та перегляд базових теоретико-методологічних засад є закономірним природним процесом розвитку цієї наукової дисципліни в Україні.

Разом із тим у рамках теорії економічної безпеки держави в Україні функціонує значна кількість різноманітних концепцій теорій, які є відносно автономними. Це створює певний методологічний хаос. У зв'язку із цим виникає актуальність певної систематизації напрацювань у рамках теорії економічної безпеки держави. Існують різні підходи до вирішення цього наукового завдання, тому пропонуємо власний підхід, який ґрунтується на принципі історизму. Згідно з ним, кожна концепція є валідною у відповідному історичному періоді, який характеризується певними специфічними умовами та обставинами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як і світові дослідники, українські фахівці зробили значний внесок у розвиток екосистейт. Еволюцію економічної думки у сфері економічної безпеки в Україні можна дослідити на прикладі наукових праць В. Геєця, О. Власюка, Я. Жаліла, Т. Пастернак-Таранушенка, З. Варналія. А. Сухорукова, Я. Базиліюк та інших учених. Зазначені фахівці сформували кілька вітчизняних наукових шкіл, які стали важливою складовою частиною глобального розвитку екосистейт.

Більшість вітчизняних науковців фокусується на дослідженні конкретних аспектів економічної безпеки держави. Водночас поза увагою залишаються загальні тенденції розвитку самої наукової дисципліни. Для багатьох фахівців цей процес може видаватися хаотичним та еkleктичним: значна кількість наукових шкіл, кожна з яких створила для себе індивідуальну методологічну основу та навіть індивідуальний категоріально-понятійний апарат, десятки різних концепцій, постійний процес ревізії та доповнення наукових знань, отриманих у рамках означеної наукової дисципліни. За такого підходу проблема полягає у тому, що теорія економічної безпеки розглядається зі статичного погляду як сукупність напрацьованих концепцій.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз певних історичних етапів розвитку теорії економічної безпеки держави в Україні. Це дасть змогу зрозуміти логіку розвитку цієї наукової дисципліни та передбачити вектор її подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вітчизняної наукової думки теорія економічної безпеки є досить новим напрямом досліджень. Як наукова дисципліна вона почала розвиватися в Україні лише після відновлення незалежності, а перші наукові розвідки у цій сфері з'явилися в середині 90-х років ХХ ст. Відтоді українські фахівці

створили досить потужний науковий доробок. Протягом майже трьох десятиліть вітчизняні вчені сформували значний масив наукового знання та політико-прикладних напрацювань, які здобули високі оцінки не лише в Україні, а й за кордоном.

Проте можна зауважити, що теорії економічної безпеки як наукової дисципліни в Україні притаманний високий рівень фрагментації та дезінтеграції. Дійсно, у рамках цього напряму економічних досліджень виникли та активно розвиваються кілька наукових шкіл, кожна з яких має досить розвинену методологічну базу досліджень і власну систему наукових принципів та цінностей.

Наявність різних парадигм у рамках однієї дисципліни не є проблемою для її розвитку, радше свідчить про активну фазу методологічних пошуків. Але методологічна поліваріантність повинна мати певні межі, інакше наукова дисципліна не матиме твердої методологічної бази.

Аналізуючи доробок української наукової спільноти, варто акцентувати на тому, що вона пройшла кілька періодів свого внутрішнього розвитку. При цьому характерною особливістю української наукової думки є те, що остання певною мірою розвивалася власним шляхом, не завжди корелюючи з тенденціями еволюції теорії економічної безпеки в західних країнах.

Проаналізувавши ключові наукові школи в Україні та праці їхніх представників, можемо виокремити кілька важливих етапів розвитку вітчизняної теорії економічної безпеки.

На першому етапі (1994–2007 рр.) інтерес до тематики екосистейт був зумовлений переважно системними економічними проблемами, з якими зіштовхнулася Україна в умовах транзитивної економіки. Деструктивні тенденції, що були наслідками досить складного переходу від планової до ринкової моделі економіки, сформували суттєві загрози для існування держави як такої. Закономірно, що наукові дослідження проблем такого масштабу потребували відповідної методологічної бази. У цьому контексті О. Власюк зазначає, що проблема забезпечення економічної безпеки певним чином турбує держави практично з часу їх заснування. Проте особливої гостроти вона набуває в період транзитивної економіки, оскільки їй притаманні численні негативні наслідки реформування, що проявляються у дезінтеграції виробничих структур, розриві господарських зв'язків, розбалансованості між видобувними та переробними галузями виробництва, згортанні внутрішнього ринку, дисбалансах регіонального розвитку, втраті конкурентоспроможності національними виробниками тощо [1, с. 11].

Своєю чергою, З. Варналій указував на те, що «потреба у дослідженні економічної безпеки України безпосередньо впливає з характеру практичних завдань, які вирішує країна в умовах транзитивної

економіки» [2, с. 24]. Подібної думки дотримується ще один український фахівець – Т. Васильців, який зазначає, що «проблема забезпечення економічної безпеки набуває виняткового значення для національного господарства в умовах трансформаційних змін та глобалізації» [3, с. 129].

Процес економічних перетворень в Україні тривав понад десять років, проте з його негативними наслідками та деформаціями держава боролася ще тривалий час, тому тематика економічного транзиту й трансформації протягом тривалого часу залишалася одним із ключових напрямів дослідження в рамках теорії економічної безпеки держави.

Загалом контекст і специфіка обставин, у яких відбувалася інституціоналізація теорії економічної безпеки як наукової дисципліни в Україні, сприяли тому, що фокус досліджень був зміщений на внутрішні чинники економічної безпеки. Це сформувало стійке переконання в тому, що внутрішні загрози для економічної безпеки держави є небезпечнішими, ніж загрози зовнішнього походження. Можна помітити, що в більшості праць фахівців, які в той період проводили активні наукові дослідження, зовнішні загрози для України, у тому числі політичного, економічного та військового характеру, трактувались як другорядні.

Окрім того, на цьому етапі спостерігалася спроба необґрунтованого виокремлення економічної безпеки із системи національної безпеки держави як незалежної наукової дисципліни, що зосереджувалася б на дослідженнях економічних явищ і процесів, ігноруючи їх взаємозалежність з іншими складовими частинами національної безпеки.

На нашу думку, це мало серйозні негативні наслідки для розвитку теорії економічної безпеки держави та її практичного застосування на рівні державної політики України. Ця наукова дисципліна надмірно сконцентрувалася на внутрішніх процесах і проблемах, не приділяючи достатньої уваги зовнішнім загрозам, у результаті чого країна виявилася не готовою протидіяти їм у моменти актуалізації.

Лише глобальна фінансово-економічна криза в 2007–2010 рр., яка спричинила комплекс нових системних економічних проблем в Україні, дещо змістила акцент досліджень фахівців із внутрішніх загроз економічній безпеці на зовнішні деструктивні чинники та механізми їхнього впливу на економічну безпеку держави. Із цього починається другий етап розвитку теорії економічної безпеки держави в Україні, що охоплює період 2008–2013 рр.

Світова фінансово-економічна криза мала суттєві негативні наслідки для соціально-економічного розвитку України. Вона яскраво продемонструвала уразливість до зовнішніх загроз не лише фінансової сфери та банківського сектору держави, а й вітчизняної економічної системи у цілому. Через слабкі ланки кризові явища в гло-

бальній економіці та глобальному фінансовому секторі досить глибоко проникли до ключових сфер економіки України, створивши комплекс системних загроз для функціонування держави.

У результаті глобальної фінансово-економічної кризи Україна потрапила до переліку держав, які зазнали найбільших економічних утрат. У зв'язку із цим вітчизняні фахівці у сфері екосистейт зосередилися на зовнішніх загрозах для економічної безпеки держави, джерела яких вони вбачали в глобалізації, непродуманій стратегії інтеграції України у світову фінансову систему, надмірній відкритості та експортній орієнтованості економіки тощо [4; 5].

Погоджуємося з тим, що стратегія ефективної інтеграції у світову економіку та глобальну фінансову систему має дуже велике значення в системі координат забезпечення економічної безпеки держави, проте вважаємо, що різке зміщення центру уваги до цієї сфери мало негативні наслідки для економічної безпеки держави як дисципліни. У наукових працях цього періоду сформовано бачення, відповідно до якого основні загрози для держави мають переважно економічний характер. При цьому виникають і розвиваються вони стихійно. У науковому середовищі точилися активні дискусії щодо співвідношення небезпеки, яку формують внутрішні та зовнішні чинники. Але більшість науковців ігнорувала факт існування загроз, котрі є наслідком цілеспрямованих агресивних дій щодо України, які можуть здійснювати інші держави.

Такий підхід містив значні прорахунки та недопрацювання, що проявилися в умовах гібридної війни. Це явище є відносно новим у теорії та практиці, тому поки що не знайшло повного відображення в науковій думці. Ураховуючи дослідження актуальних прикладів гібридної війни, варто звернути увагу на її ключову особливість порівняно з традиційними актами воєнної агресії. Справа в тому, що в рамках гібридної війни (або гібридної агресії як першого етапу підготовки до гібридної війни) супротивник не обмежується реалізацією завдань військового характеру. Він розширює ареал застосування заходів агресії, концентруючись на тих сферах функціонування держави, які є «слабкою ланкою» її політичного та економічного суверенітету.

Україна виявилася неготовою до того, що її супротивники можуть свідомо створювати загрози економічній безпеці держави. Ці прорахунки були досить ефективно використані Російською Федерацією в умовах гібридної війни. Росія активно застосовувала економічні важелі, що були спрямовані на піддрив економіки України, а отже, і ключових складових частин національної безпеки держави. Експерти, які працювали над монографією «Світова гібридна війна: український фронт», зазначали, що в умовах гібридної агресії традиційна для останніх десятиліть практика застосування дискримінаційних заходів щодо українських поста-

чань на внутрішній російський ринок отримала нову якість, вилившись у повномасштабну торговельну війну. Інструментарій економічного тиску на Україну, який РФ активно використовує у цій війні, – цілеспрямовані дії із закриття внутрішнього ринку для українських товарів і протекціоністські заходи щодо власних виробництв – доповнився транзитною блокадою (обмеженням Росією міжнародних транзитних автомобільних та залізничних перевезень вантажів із території України) і подіяв у потрібному для агресора напрямі: створення негативних синергетичних ефектів на різних фронтах економічного протистояння [6, с. 283].

Своєю чергою, експерти, які працювали над підготовкою доповіді «Економічна безпека України в умовах гібридної агресії», констатували, що погіршення соціально-економічної динаміки розвитку України, зумовлене дестабілізуючими діями РФ, прецесійними явищами в економіці та несприятливою зовнішньою кон'юктурою, погіршило стан економічної безпеки України. Національна економіка виявила низьку здатність протидіяти внутрішнім та зовнішнім загрозам [7, с. 5].

Власне, з 2014 р. можемо виокремити третій етап розвитку української думки в рамках теорії економічної безпеки держави, що триває й донині. Його характерною особливістю стало те, що економічна безпека почала розглядатися у тісному зв'язку з іншими складовими частинами національної безпеки держави. Як зазначає із цього приводу Ю. Касперович, «гібридна війна негативно вплинула на всі складники національної безпеки. В умовах гібридної війни безпековий підхід (тобто заснований на визначенні ризиків та загроз національній безпеці для розроблення заходів щодо їх нейтралізації) до формування та реалізації державної політики стає найбільш затребуваним» [8, с. 66].

Із нашої точки зору, третій етап розвитку теорії економічної безпеки перебуває лише на початковій стадії, а сформований методологічний базис збереже актуальність навіть у середньостроковій перспективі. Концепція Realpolitik поступово, але невідворотно відновлює свої позиції в теорії та практиці міжнародних відносин, що, своєю чергою, сприяє піднесенню ролі держави в різних сферах суспільних відносин.

Результати дослідження українського наукового доробку в рамках теорії економічної безпеки держави, що ґрунтувалося на масиві наукових розвідок, починаючи з тих, котрі були опубліковані відразу після здобуття Україною незалежності, та закінчуючи останніми напрацюваннями у цій сфері, систематизовано в таблиці 1.

Варто зазначити, що представлена в таблиці інформація відображає загальні тенденції, тобто певні вектори розвитку теорії економічної безпеки як наукової дисципліни у цілому. У кожному періоді були та залишаються фахівці, які системно підхо-

дили до проблематики економічної безпеки держави. Деяким із них удалося передбачити певні процеси та явища, які для інших стали очевидними лише у міру їх актуалізації.

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз різних етапів еволюції наукової думки в рамках теорії економічної безпеки держави в Україні дає можливість сформулювати кілька важливих висновків, які мають сприяти подальшому розвитку екосистейт в Україні.

По-перше, методологія, наукове знання, система цінностей та установок теорії економічної безпеки досить міцно залежать від обставин, у яких перебувають дослідники, котрі працюють у цьому напрямі. На відміну від більшості країн, у яких активно розвивається ця сфера досліджень, Україна має власний специфічний контекст – гібридний конфлікт з іншим суб'єктом міжнародних відносин, який надалі зберігає агресивність. Це закономірно накладає відбиток не лише на українську дійсність, а й на українську наукову думку.

По-друге, Україна як держава, що перебуває в процесі становлення та розвитку, рухається власною траєкторією. Країна пройшла досить складний своєрідний шлях, на якому зіштовхнулася з комплексом проблем, котрі невластиві більшості західних країн. Із погляду розвитку науки Україна володіє унікальним досвідом, тому методологічні напрацювання українських фахівців із певних аспектів теорії економічної безпеки випереджають напрацювання наукових шкіл в інших країнах, навіть попри те, що загальний рівень розвитку науки в них загалом є значно вищим.

По-третє, сьогодні в Україні накопичилася значна кількість автономних концепцій економічної безпеки держави. Їх методологічні протиріччя можна вирішити за допомогою впровадження принципу історизму, відповідно до якого немає «правильних» чи «неправильних» концепцій економічної безпеки держави. Натомість існує сукупність різних підходів, які були актуальними в певний конкретний історичний проміжок часу, проте не дають змоги вирішувати наукові завдання в інших політико-економічних умовах. Можливо, саме у цьому полягає ключова особливість даної наукової дисципліни – висока динаміка розвитку та швидка реакція на зміни реалій.

Різноманітність концепцій у рамках однієї наукової дисципліни не повинна призводити до розмивання теоретико-методологічної основи та категоріально-понятійного апарату. У цьому контексті важливим завданням подальшого розвитку теорії економічної безпеки держави в Україні є вироблення певних універсальних методологічних засад, загальноприйнятих понять і категорій, що дасть змогу кристалізувати теоретичний базис екосистейт як самостійної наукової дисципліни в рамках системи економічних наук.

Еволюція розвитку теорії економічної безпеки в Україні

Цілі забезпечення економічної безпеки	Фокус наукових досліджень	Ключові загрози
Перший етап (1994–2007 рр.)		
Формування стабільної економічної системи на ринкових засадах, здатної забезпечити: – розвиток приватного сектору; – достатній фінансовий ресурс для проведення широкої соціальної політики	Внутрішні процеси розвитку економіки, у тому числі: – структурні перетворення; – формування інститутів ринкової економіки	Внутрішні проблеми та структурні дисбаланси економічного комплексу держави, які сформувалися внаслідок політики перебудови економіки з планової моделі на ринкову
Другий етап (2008–2013 рр.)		
Формування економічної системи, здатної: – протидіяти зовнішнім загрозам, що формуються переважно у фінансово-економічній сфері; – забезпечити українській економіці достойне місце в міжнародному розподілі праці	1. Глобалізація як процес та участь у ньому України. 2. Інтеграція України у світову економіку та глобальну фінансову систему. 3. Участь України в міжнародному розподілі праці	1. Нестабільність зовнішніх ринків, особливо ринків сировини та напівфабрикатів, на яких представлені українські виробники. 2. Турбулентність глобальної фінансової системи. 3. Неприятливий міжнародний розподіл праці
Третій етап (2014 р. – донині)		
Формування стійкої економічної системи, здатної: – протидіяти широкому переліку загроз внутрішнього та зовнішнього походження, також актам агресії інших суб'єктів міжнародних відносин; – забезпечити соціальну та економічну стабільність у державі з метою уникнення політичної турбулентності	1. Економічна безпека як органічна і невід'ємна складова частина національної безпеки держави. 2. Роль економіки в забезпеченні обороноздатності країни в широкому сенсі поняття	1. Свідома та цілеспрямована агресія проти економіки держави з боку інших акторів. 2. Небезпечні глобальні тенденції досить широкого спектру – від глобальних економічних проблем до проблем неекономічного характеру (зростання конфліктогенності в міжнародних відносинах, екологічні проблеми, пандемії тощо)

Джерело: складено автором

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Власюк О.С. Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання. Київ : Академія фінансового управління, 2011. 474 с.

2. Економічна безпека : навчальний посібник / за ред. З.С. Варналія. Київ : Знання, 2009. 647 с.

3. Васильців Т.Г., Мандрик О.Я. Пріоритети і засоби забезпечення економічної безпеки малого і середнього підприємництва. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. № 19. С. 128–133.

4. Похилюк В. Економічна безпека країни в епоху глобалізації. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2009. № 5. С. 18–25.

5. Дудка Ю.П. Парадигма економічної глобалізації та її значення у формуванні концептуальної матриці економічної безпеки. *Економічний простір*. 2009. № 22/1. С. 45–57.

6. Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В.П. Горбуліна ; Національний інститут стратегічних досліджень. Київ : НІСД, 2017. 496 с.

7. Економічна безпека України в умовах гібридної агресії : аналітична доповідь / Я.Б. Базиліук та ін. Київ : НІСД, 2017. 84 с.

8. Касперович Ю.В. Фіскальна безпека держави в умовах гібридної війни. *Економіка та держава*. 2019. № 2. С. 64–70.

REFERENCES:

1. Vlasiuk O.S. (2011) *Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh rynkovykh transformatsii ta antykrizovoho*

rehulivannia [Economic security of Ukraine in the conditions of market transformations and anti-crisis regulation]. Kyiv: Academy of Financial Management. (in Ukrainian)

2. Varnaliy Z.S. (ed.) (2009) *Ekonomichna bezpeka*. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)

3. Vasylytsiv T.H., Mandryk O.Ya. (2009) *Prioritytety i zasoby zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky maloho i serednoho pidpriemnytstva* [Priorities and means of ensuring economic security of small and medium enterprises]. *Scientific Bulletin of UNFU of Ukraine*, no. 19, pp. 128–133.

4. Pokhyliuk V. (2009) *Ekonomichna bezpeka krainy v epokhu hlobalizatsii* [Economic security of the country in the era of globalization]. *Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, no. 5, pp. 18–25.

5. Dudka Yu.P. (2009) *Paradyhma ekonomichnoi hlobalizatsii ta yii znachennia u formuvanni kontseptualnoi matrytsi ekonomichnoi bezpeky* [The paradigm of economic globalization and its importance in the formation of the conceptual matrix of economic security]. *Economic Space*, no. 22/1, pp. 45–57.

6. Horbulin V.P. (ed.) (2017) *Svitova hibrydna viina: ukraïnskyi front* [World Hybrid War: Ukrainian Warfare]. Kyiv: NISS. (in Ukrainian)

7. Bazyliuk Ya.B., Davydenko S.V., Ventskovskiy D.Yu., et al. (2017) *Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh hibrydnoi ahresii* [Economic security of Ukraine in the conditions of hybrid aggression]. Kyiv: NISS. (in Ukrainian)

8. Kasperovych Yu.V. (2019) *Fiskalna bezpeka derzhavy v umovakh hibrydnoi viiny* [Fiscal security of the state in the conditions of hybrid war]. *Economy and State*, no. 2, pp. 64–70.